

Горенко М.В. , *викладач кафедри психології
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
(м. Умань)*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено спробу проаналізувати ступінь дослідженості феномену «професійна кар'єра», узагальнено наукові підходи до дослідження сутності професійної кар'єри. Визначено розуміння зазначеного поняття у філософії, соціології, політології, економіці. Особливу увагу звернено на розуміння поняття у психологічному аспекті.

Ключові слова: професійна кар'єра, кар'єра особистості, наукові підходи, психологічний аспект, психологічний підхід.

В статтє предпринята попытка проанализировать степень изученности феномена «профессиональная карьера», обобщены научные подходы к исследованию сущности профессиональной карьеры. Определено понимание этого феномена в философии, социологии, политологии, экономике. Особое внимание обращено на данное понятие в психологическом аспекте.

Ключевые слова: профессиональная карьера, карьера личности, научные подходы, психологический аспект, психологический подход.

Актуальність дослідження. В умовах ринкових відносин кожна організація та підприємство намагаються забезпечити себе кваліфікованими фахівцями, тому важливим напрямком професійної підготовки студентів є їхня підготовка до здійснення майбутньої професійної діяльності. У цьому контексті актуальними для психологічної науки стають питання, пов'язані з плануванням та реалізацією кар'єри, оскільки саме цей процес дає змогу особистості реалізувати свої здібності, можливості та потреби.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблемою сутності кар'єри займались зарубіжні (Дж.Л. Гібсон, Дж. Гордон, Д.Х.Донеллі, О.А. Деркач, Є.Н. Комаров, Х.Д. Кауфман, О.Г. Молл, Є.О. Могильовкін, С.Паркінсон, Д.В. Тідеман, Д.С.Фельдман, Д.Т. Халл та ін.) та українські (І.О. Бондаревська, О.І. Бондарчук, Л.М. Карамушка, С.Д. Максименко, М.С. Лукашевич, О.А. Поплавська, О.П. Щотка та ін) вчені.

У працях українських науковців розглядаються такі питання: залежність успішності професійної кар'єри від рівня професійної зрілості (І.А. Зязюн, М.П. Лебедик, В.Г. Левченко, В.В. Радул), професіоналізму (В.В. Рибалко, О.В. Романова, В.А. Дьяченко, Н.В. Гузій, Н.І. Мазур), професійної культури (О.І. Киричук, Л.В. Кондрашова, Н.Г. Ничкало, О.Я Савченко та ін.) фахівця.

Постановка завдання. Дефіцит знань та недостатня дослідженість проблеми професійної кар'єри особистості в українській психологічній науці зумовлює необхідність узагальнення розуміння сутності зазначеного поняття у дослідженнях зарубіжних науковців, систематизації наявних знань про це поняття в інших суспільних науках та аналізу існуючих наукових підходів.

Мета написання статті: проаналізувати сутність феномену професійної кар'єри в психологічному аспекті; узагальнити наукові підходи до розуміння зазначеного поняття.

Виклад основного матеріалу. Поняття «кар'єра» має багато значень. Як зазначає К.В. Пахомова у своєму дослідженні, поняття «кар'єра» розглядається і як результат, і як процес. Більшість визначень (86%) вказує на процесуальний характер кар'єри [12]. Процес передбачає проходження певних етапів, на кожному з яких людина має вирішувати конкретні задачі. Кар'єра як результат розглядається у 17% визначень (З.С. Акбієва, В.В. Музиченко, М.С. Пряжников) Крім того, є визначення, в яких кар'єра розглядається і як процес, і як результат одночасно [12].

Як науковий термін «кар'єра» має багато трактувань, які можна об'єднати в три групи [6, с. 8-9]. До першої групи належать визначення, що характеризують кар'єру як послідовність виконуваних людиною видів професійної діяльності та займаних професійних позицій, наприклад:

- фактична послідовність займаних позицій (посад, робочих місць);
- професійне просування, зростання як етапи здобуття людиною професіоналізму, перехід від одних його рівнів до інших;

- просування працівника службовими етапами зміна професії, спеціальності, кваліфікації, статусу (посади), ролі (обов'язків);

- ієрархічне відображення шляху посадового просування працівників протягом всього трудового періоду або його відрізка.

До другої групи належать визначення, що розглядають кар'єру як процес розвитку і самореалізації особистості;

- індивідуальна послідовність соціальних установок та поведінкових проявів, які пов'язані з досвідом і активністю у професійній сфері впродовж життя;

- кар'єра працівника (керівника або фахівця) - це процес його успішної професійної самореалізації при соціальному визнанні і в результаті просування службовими сходинками, що забезпечує взаємний інтерес організації і працівника.

Третя група охоплює визначення, що не обмежують кар'єру лише професійною сферою життя:

- види діяльності, які реалізують цілі та поєднані зі способом життя;
- сукупність ролей індивіда, спрямованих на реалізацію особистості у важливих сферах життя (дозвілля, робота, сім'я).

Така різноманітність визначень свідчить про те, що в сучасному розумінні кар'єра має як зовнішню сторону (проходження певних східців просування), так і внутрішню, психологічну. Основною сутнісною характеристикою кар'єри визнається процес реалізації людиною себе, своїх можливостей в умовах професійної діяльності [6, с. 8-9].

Найбільш використовуване значення - це просування вперед обраним шляхом діяльності, наприклад, отримання повноважень, високого статусу, престижу, влади, грошей і т.д. Тобто «зробити кар'єру» . означає - добитись престижного положення у суспільстві та високого рівня доходів. Але не можна пов'язувати кар'єру лише з просуванням по службі. Це поняття можна застосувати і до інших життєвих ситуацій. Тому, в процесі аналізу психологічної літератури визначено, що поняття «кар'єра» використовується

у двох основних значеннях: у широкому та вузькому. У широкому - як кар'єра особистості, що може стосуватись різних сфер життєдіяльності особистості (сімейної, побутової тощо). Наприклад, Д.М. Іванцевич, А.А. Лобанов, застосовуючи поняття кар'єри не лише до професійної діяльності, а і до інших життєвих ситуацій, вважають, що можна вести мову про кар'єру домогосподарок, матерів та ін. [5], оскільки вони також просуваються вперед в тому значенні, що їхні таланти зростають разом із збільшенням досвіду та відповідальності. У вузькому значенні, як поняття «професійна кар'єра», яке стосується лише сфери професійної діяльності особистості. В процесі нашого дослідження буде розглядатися саме феномен «професійна кар'єра».

В свою чергу, професійна кар'єра також має два значення. У широкому розумінні - професійне просування, зростання як послідовність етапів наближення людини до професіоналізму, перехід від одних його рівнів до інших. Результат кар'єри - високий професіоналізм людини, досягнення визнаного професійного статусу. У вузькому розумінні кар'єра - це посадове просування. Тобто це не тільки оволодіння рівнями і ступенями професіоналізму, але й досягнення певного соціального статусу у професійній діяльності, обіймання певної посади. Таким чином, професійна кар'єра - успішне просування у сфері суспільної, службової, наукової та іншої діяльності; рід занять, професія [7].

В різні історичні періоди в поняття «кар'єра» було вкладено різний зміст, як і відношення до людей, які прагнуть побудувати кар'єру. Так, в Радянському енциклопедичному словнику: кар'єризм – це погоня за «особистим успіхом в службовій, науковій або іншій діяльності, викликана корисними цілями в збиток суспільним інтересам» [17]. Існуючий за радянських часів негативний відтінок поняття «кар'єра» підтверджується визначеннями понять «кар'єризм» і «кар'єрист» в тлумачних словниках. Наприклад, в тлумачному словнику Д.М. Ушакова: кар'єризм - внутрішня властивість кар'єриста, яка керує його вчинками, погоня за кар'єрою,

особистим успіхом, як негативне суспільне явище; кар'єрист - людина, що ставить турботу про свою кар'єру і особисті успіхи вище суспільних інтересів [19]. В академічному тлумачному словнику (1970-1980 р.): кар'єризм – це прагнення зробити кар'єру, не рахуючись з інтересами громадської справи; погоня за особистими успіхами [14]. Однак, останніми роками негативний відтінок поняття «кар'єра» став зникати і зараз кар'єра є одним із показників успішності людини, досягнення певного статусу, рівня та якості життя, реалізації особистісного і професійного потенціалу.

У пострадянський період термін «кар'єра» стає широко вживаним. Економічні та соціальні реформи, які здійснювались в країнах СНГ, стимулювали вивчення західного досвіду управління, де проблематиці кар'єри приділяється велика увага. Курс на демократизацію суспільства сприяв підвищенню цінності індивідуальності і визнанням необхідності створення умов для її розвитку та реалізації. У суспільній свідомості почало формуватись позитивне ставлення до кар'єри. Наприклад, визначення цього поняття в «Тлумачному словнику російської мови» С. І. Ожегова і Я.Ю.Шведової 1999 року вже позбавлене будь-яких негативних відтінків: «Рід занять, діяльності; шлях до успіху, високого статусу в суспільстві, професійній сфері, а також саме досягнення такого положення» [6].

Тенденція уважного відношення до кар'єри особистості, яка намітилась наприкінці 90-х років ХХ століття, стрімко розвивається в ХХІ столітті. Зміни в соціально-економічних відносинах змусили багатьох проаналізувати власну цінність на ринку праці, задуматися про свої компетенції і шляхи розвитку кар'єри. Українські компанії переймають західний підхід кар'єрного планування, пред'являючи вимоги до професійних і особистих якостей співробітників на кожному ступені кар'єрного росту. Тому, випускник вузу повинен мати такі вміння, як планування і управління кар'єрою, куди входить постановка кар'єрних цілей, самооцінка своєї професійної компетентності та розробка шляхів її вдосконалення, аналіз своїх можливостей, визначення цінності свого професійного та управлінського досвіду [22]. Тому, останнім

часом українські психологи активізували вивчення зазначеної теми, особливо це сталося з виокремленням у межах психологічної науки окремої спеціальності - організаційної психології.

На відміну від української психології, більш інтенсивно дослідження професійної діяльності та кар'єри здійснювалось за кордоном. Якщо в українській психології дослідження, пов'язані з кар'єрою, здійснюються в останні десятиріччя, то за кордоном період подібних праць припадає на 1970-ті роки. В основному ці напрацювання об'єднуються у межах напрямку, який називають «психологія кар'єри». Цей напрям бере початок з праць Ш.Бюлера, Е.Еріксона Ф.Паркінсона. Також вивченням цієї проблеми займались: К.Крам Д.Сьюпер, Е.Шейн, Д.Халл та ін. В американській традиції «кар'єра» (за Д. Сьюпером) - це «послідовність та комбінація ролей, які людина виконує протягом життя» (наприклад, дитина, учень, студент, фахівець, чоловік, господар, батько) [18].

Поняття кар'єри у зарубіжній психологічній думці близьке до професійного самовизначення. Як зазначає Н.М. Проскурка, в українській психології в основному використовувалися такі терміни, як «професійна діяльність» та «професійне становлення», адже до недавнього часу поняття «кар'єра» взагалі майже не використовувалося [13]. Зважаючи на таку закономірність, на нашу думку, варто проаналізувати взаємозв'язок поняття «професійна кар'єра» з поняттями «професійне самовизначення» та «професійне становлення».

Часто побудову кар'єри трактують як процес професійного самовизначення, тобто вибори, що чергуються та мають в своїй основі стійку «Я-концепцію» особистості - відносно цілісне особистісне утворення, яке поступово змінюється в міру соціального, психологічного та професійного дозрівання особистості. Термін «професійне самовизначення» має багато трактувань та визначень. Професійне самовизначення розглядається не тільки як конкретний вибір професії, але і як безперервний процес пошуку сенсу у вибраній, освоєній виконуючій професійній діяльності [21]. При

такому розумінні професійне самовизначення – це процес виборів, які передують наступним крокам, і кожен з яких розглядається як важлива життєва подія, яка визначає подальші кроки на шляху професійного розвитку особистості. Тобто професійне самовизначення розглядається як складова частина кар'єри.

На основі вивченої літератури можна провести аналіз відмінностей між поняттями «професійне становлення» і «професійна кар'єра». Зокрема, зазначається, що обидва поняття характеризують різні сторони одного явища – процесу зміни людини в межах професійної діяльності. Поняття «професійне становлення» відображає психологічний аспект цього процесу, а поняття «професійна кар'єра» – його соціальні ознаки, соціальне втілення відповідних психологічних змін [16]. При цьому професійна кар'єра розуміється як послідовність етапів розвитку людини в професійній сфері, результат її усвідомленої позиції і поведінки, з постійною динамікою спрямованих на досягнення цілей професійної діяльності, як реалізація професійного потенціалу фахівця, яка приводить до суб'єктивного та об'єктивного успіху в професійній сфері, передбачає просування в професійному просторі, забезпечує його особистісний розвиток [16].

У науковій літературі існують різні підходи до розуміння сутності професійної кар'єри. Багатогранність цього феномену зумовило його дослідження науковцями в різних галузях наукового пізнання, зокрема в філософії (М.О. Бердяєв, В.В. Зеньковський, В.В. Розанова, В.С. Соловійов.), соціології (М.І. Дряхлов, А.І. Кравченко, Є.А. Охотський, В.В. Щербін), політології (Р.Г. Григорян, Г.І. Дьомін), економіці (Д. Беккер, Й. Бен-Порет, М. Благу, В.В. Гончаров, В.І. Курбатов, Р. Лейярд, Дж. Мінцер, Ш. Розен, І.М. Сленков, Ф. Уелч і т.д.). тощо. Тому, для повного розуміння варто проаналізувати особливості вивчення професійної кар'єри в різних аспектах (філософському, соціологічному і т.д.).

У філософії кар'єра розуміється як процес, проходження, послідовність станів систем [20]. Як детермінанти успішності професійної кар'єри

розглядають такі підструктури людини: біологічну (задатки), психологічну (здібності, мотивація, характер), соціальну (моральні якості особистості).

У межах економічного підходу існує низка напрямів розуміння поняття «кар'єра» як: поступове просування службовими сходами; зміна навичок, здібностей, можливостей і розмірів винагороди, пов'язаних з діяльністю працівника; це й суб'єктивні судження працівника про своє трудове сьогоднішнє й майбутній успіх, очікувані шляхи самовираження й задоволення працею [2].

У соціологічному підході стверджується що, з одного боку, кар'єра – це самореалізація індивіда, яка проявляється в просуванні, досягненні престижного, або перспективного рівня в соціумі. А з іншого, – це соціальна технологія, спрямована на розв'язання індивідуальних і організаційних проблем соціально-економічного сучасного середовища [8, с. 17-19].

Філософський, соціологічний і економічний підходи дозволяють визначити кар'єру як свідомо обраний і реалізований людиною процес становлення її соціального, посадового й кваліфікаційного статусу, що забезпечує професійно-особистісне й соціальне самоствердження.

Разом з тим жоден з цих підходів не розглядає кар'єру з погляду професійно-особистісного зростання, хоча саме з таким ростом часто співвідноситься кар'єрне просування. Це вимагає розглядати феномен кар'єри в психолого-педагогічному ракурсі - у контексті індивідуально-професійного становлення й функціонування індивіда в соціумі [8, с. 17-19]. Відповідно до наукових напрямків виокремлюють три підходи до вивчення кар'єри в психології: соціально-психологічний, представниками якого є Б.Г. Почебут, Л.М. Прокоф'єва, В.О. Чикер; управлінсько-менеджерський (О.М. Занківський, Є.В. Комаров); соціально-економічний (Н.П. Лукашевич, О.Мол). Автори вищезазначених підходів висловлюють досить різноманітні думки щодо вивчення кар'єри, але якщо вкотре основні тенденції, то можна сформулювати таке загальне визначення: кар'єра – це життєвий

показник соціальних і професійних досягнень особистості в організаційній структурі.

Представники *соціально-психологічного напрямку* визначають кар'єру як просування людини в організаційній ієрархії, послідовність занять протягом життя та як один із показників індивідуального професійного життя людини, досягнення бажаного статусу й відповідного рівня життя, а також досягнення визнання та слави.

Представники *управлінсько-менеджерського напрямку* розглядають кар'єру як сукупність посад, які працівник обіймає на цей момент часу (фактична кар'єра) або може обіймати (планова кар'єра); розглядають кар'єру як ланку, що зв'язує прагнення індивіда й соціальні системи.

Представники *соціально-економічного напрямку* визначають кар'єру як динаміку рівня освіти й кваліфікації працівника протягом трудового життя та посадових пересувань, а також як поведінку, пов'язану з накопиченням і використанням людського капіталу протягом робочого життя [11].

Деякі дослідники [8] також виокремлюють кроскультурний, гендерний та суб'єктно-акмеологічний напрямки. Особливістю кроскультурного підходу є розгляд кар'єри з позицій подібності й відмінностей функціонування особистості в професійній діяльності різних культурних і етнічних груп [2]. У межах гендерного напрямку кар'єра представлена як культурно зумовлена діалектична єдність процесу досягнення соціально-професійного статусу й характеристик соціокультурної статі особистості. У суб'єктно-акмеологічному - як траєкторія руху людини до вершин, «акме» професіоналізму, що припускає дослідження особистості фахівця як суб'єкта професійної діяльності [1]; як джерело кар'єрного просування особистості [9].

Аналіз показує, що в соціально-економічному підході основним показником успішності професійної кар'єри вважається економічне стимулювання; управлінсько-менеджерський підхід зосереджує увагу на реалізації управлінських функцій кар'єри; соціально-психологічний підхід

розглядає професійну кар'єру з позиції можливостей для реалізації психологічного ресурсу у діяльності організації та дає змогу визначити та вивчити психологічні чинники, які формують особистісний потенціал професійної кар'єри.

Варто зазначити, що наше дослідження буде ґрунтуватись на ідеях соціально-психологічного підходу, який дає можливість в процесі реалізації та вивчення професійної кар'єри поєднати індивідуально-психологічні якості як самої особистості так і потенціал та ресурси організації, з метою задоволення потреб обох учасників професійної діяльності та забезпечення їхнього продуктивного функціонування.

В межах соціально-психологічного підходу вчені досліджують: особливості її формування та розвитку, етапи, мотивацію кар'єри, кар'єрні цілі, чинники розвитку кар'єри, становлення та розвиток особистості в процесі кар'єрного просування, бар'єри здійснення кар'єри, формування готовності до професійної кар'єри майбутніх фахівців та уявлень про неї.

Висновки. Поняття «кар'єра» має багато значень. Така різноманітність визначень свідчить про те, що в сучасному розумінні кар'єра має зовнішню (проходження певних сходиць просування) та внутрішню, психологічну сторону. Основною сутнісною характеристикою кар'єри визнається процес реалізації людиною себе, своїх можливостей в умовах професійної діяльності

Феномен кар'єри вивчається різними галузями наукового знання (філософія, економіка, соціологія, психологія). Психологічний підхід розуміє кар'єру з погляду професійно-особистісного зростання, з яким співвідноситься кар'єрне просування. В свою чергу, у психології виокремлюють три основні підходи до розуміння цього феномену: соціально-психологічний, управлінсько-менеджерський та соціально-економічний. Деякі дослідники також виділяють кроскультурний, гендерний та суб'єктно-акмеологічний напрямки розуміння професійної кар'єри.

Подальших досліджень потребує узагальнення типів професійної кар'єри та проблема готовності майбутніх фахівців до здійснення професійної кар'єри.

Список використаних джерел:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Изд-во „Мысль”, 1991. – 299 с.]
2. A dictionary of business and management / [editor Jonathan Law]. – 4th edit. – Oxford : University Press, 2006. – 568 p
3. Асмолов А. Г. От Мы-медиа к Я-медиа: трансформации идентичности в виртуальном мире / А. Г. Асмолов, Г. А. Асмолов // Вопросы психологии. – 2009. – № 3. – С. 3–15.
4. Борисова Е. М. Индивидуальность и профессия / Е. М. Борисова, Г. П. Логинова // Новое в жизни, науке, технике. Педагогика и психология. — М. : Знание, 1991. — № 11. — 80 с
5. Иванцевич Д. М. Человеческие ресурсы управления / Д. М. Иванцевич, А. А. Лобанов. – М. : Дело, 1993. – С. 214–239
6. Киселева, Е. В. Планирование и развитие карьеры : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Е. В. Киселева. – Вологда : Легия, 2010. – 332 с.; с. 8-9
7. Кирсанов К. А. Теория труда / Кирсанов К. А., Буянов В. П., Михайлов Л. М. – М. : Издательство "Экзамен", 2003. – 416 с
8. Котенева Ю. М. Формування уявлень про професійну кар'єру у студентів педагогічного коледжу в процесі фахової підготовки : дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Ю. М. Котенева ; наук. керівник Савченко Сергій Вікторович ; ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Старобільськ, 2016. - 300 с.

9. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 446 с.
10. Мешко Г.М. Вступ до педагогічної професії / Г.М. Мешко. – К.: Видавництво: Академвидав, 2010. – 200 с
11. Овсяннікова В. В. Особливості професійної кар'єри особистості / В. В. Овсяннікова // Проблеми сучасної психології. - 2013. - № 1. - С. 91-104. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2013_1_20
12. Пахомова Е.В. Понятие «карьера». Анализ определений / Е. В. Пахомова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология» - 2013. - Выпуск № 2 / том 6. – с. 111 – 115
13. Проскурка, Н.М. Професійна кар'єра як один із аспектів професійного розвитку особистості / Н.М. Проскурка // Вісник Національного авіац. ун-ту. – Серія: Педагогіка, Психологія : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 2. – С. 28–31
14. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 4: І – М / [ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко]. – К.: Наукова думка, 1973. – 840 с.
15. Super D.E. A life-span space approach to career development // D.Brown, L.Brooks and Associates (Eds.). Career choice and development. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1990. P. 197–261
16. Сурякова М. В. Психологічні особливості кар'єрних очікувань майбутніх інженерів-металургів у процесі професійного становлення : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / М. В. Сурякова ; Українська інженерно-педагогічна академія. – Х., 2009. – 20 с
17. Советский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983 – 1600 с.
18. Сьюпер Д. Е. Развитие карьеры: теория представления о самом себе / Д. Е. Сьюпер. – Приемная комиссия Колледжа Принстон. – 1963. – 35с.
19. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка: В 3 т./ Ред. Д. Н. Ушаков. - Изд. изм. и испр. Т. 1: А-М. М.: Вече: Мир кн., 2001 – 703 с

20. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М. : Инфра-М, 1997. – 574 с., с. 391

21. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология). И.В. Шаповаленко – М.: Гардарики, 2005. – 349 с.

22. Янченко И. В. Педагогический смысл понятия «карьера» [Текст] И.В. Янченко // Педагогика: традиции и инновации: материалы междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.).Т. II. — Челябинск: Два комсомольца, 2011. — С. 102-105.

In this article author tried to analyze the degree of knowledge of the phenomenon «professional career», summarizes scientific approaches to the research of the essence of career. Defined understanding of this notion in philosophy, sociology, political science, economics. The author pays attention to the understanding of the above-mentioned aspect in the psychological aspect.

Key words: professional career, career of person, scientific approaches, psychological aspect, the psychological approach.